

**ԹՈՒՐԲԵՐԵՆԻ ՈՉ ԼԻԱՐԺԵՔ ԲԱՌԱՅԻՆ  
ՄԻԱՎՈՐՆԵՐՈՎ ԿԱԶՄՎԱԾ  
ՀԱՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

***Բանալի բառեր (Keywords). Ժամանակակից թուրքերեն, հարադրություններ, բառիմաստ, բառային միավոր, հնչյուն***

Հարադրությունները թուրքերենի զարգացման յուրաքանչ-յուր փուլում եղել են որպես բառակազմության և ոճարտահայտչական գործածական միջոց: Ժամանակակից թուրքերենում տարածված է հարադրությունների մի այնպիսի կենսունակ կաղապարաձև, որի կազմում բաղադրիչներից մեկը իմաստաբանական առումով ոչ լիարժեք միավոր է, այսինքն՝ բառիմաստից գուրկ բառ:

Որպես հիմնական օրինաչափություն թուրքերենում բառիմաստից գուրկ բաղադրիչը հանդես է գալիս հիմնական բառի փոխակերպված տարբերակով: Թուրք լեզվաբանների բնութագրմամբ բառ-ստվեր հարադրության այս տեսակը սաստկացնում է հիմնական բառի իմաստը<sup>1</sup>: Օրինակ՝ *eğri büğrü* – ծուռ ու մուռ, *ufak tefek* – մանր - մունր, *yamru yumru* – դար ու փոս, *yırtık yırtık* – ծվեն - ծվեն, *estek köstek* – չեմ ու չում անել, *evirmek çevirmek* – չորս կողմը լավ ուսումնասիրել, պրպտել, *süklüm püklüm* – ցնցված, պլշած, *incik boncuk* – ոչ թանկարժեք արդուզարդ, *ekli püklü* – կարկատած, *sıki fıki* – սիլիբիլի, թեթև սիրային հարաբերություններ, *ters pers* – թարս ու շիտակ, *eski püskü* – հին, հնոտի:

Մտորն ներկայացնենք առավել շատ գործածական ոչ լիարժեք բառային միավորով կազմած հարադրությունները՝ հայերեն համապատասխան համաժեքներով:

---

<sup>1</sup> Hatiboğlu V., Türk Dilinde İkilemeler, Ankara, 1971, s. 58.

Eğri - ծուռ, թեքված, büğrü - առանձին կիրառություն չունի: Լեզվում գործածական է նաև օğri büğrü ձևը: Cadde daracık, kaldırımlar da eğri büğrüyümüŝ meğer (Orh. Pamuk, Kara kitap, s. 222). Պողոտան շատ նեղ էր, մայթերն էլ ծուռ ու մուռ:

Ufak tefek (մանր - մունր, ոչ կարևոր) հարադրության մեջ tefek բառն առանձին գործածություն չունի: Հարադրությունը հանդես է գալիս նաև -cık (cik, cuk, cük) բառակազմական ածանցով: Önce Beyoğluna ineceğiz, ufak tefek birkaç işim var. (Murathan Mangan, Yüksek Topuklar, s. 229). Նախ Բեյոջլու կիջնենք, մի քանի մանր-մունր գործեր ունեն: Aralarında çanta dövuŝtüren ufacık tefecik sorunlar üzerinde tartışma çıkaranlar var. (Fakir Baykurt, Irazcanın Dirliğı, s. 270). Նրանց մեջ դատարկ խոսող (բառացի՝ պայուսակ թափահարող), մանր-մունր հարցերի շուրջ բանավեճի ներքաշվողներ էլ կային:

Yamru yumru - դար ու փոս, ելուստներով պատված, անհարթ: Yamru բաղադրիչն առանձին բառային իմաստ չի արտահայտում: Duvarın yamru yumru taşlarına dayandı. (Nazım Hikmet, Yaşamak güzel şey be Kardeşim, s. 109). Նա հենվեց պատի անհարթ քարերին:

Yırtık pırtık - պատառոտված, քրքրված, ծվեն - ծվեն արված: Yırtık բառը երկրորդ իմաստով նշանակում է անամոթ: Pırtık - առանձին բառային իմաստ չի արտահայտում: Yamalı, rengi solup bomboz olmuş bir şalvar bir de onun gibi her bir yeri aşınmış, kirli yırtık pırtık. (Yaşar Kemal, Demirciler Çarşısı Cinayet, s. 132). Կարկատած, գույնը զգած տաբատն էլ իր պես ամեն կողմից քրքրված կեղտոտ, պատառոտված էր:

Այս նախադասության մեջ հեղինակն իմաստի առավել ուժգնացման համար կիրառել է aşınmak (մաշվել, պատառոտվել, քրքրվել) բառի հոմանիշ yırtık pırtık հարադրությունը:

Estek köstek - խոսքը կտուրը զցել, ձգձգել, չեմ ու չում անել: Köstek - արգելք, խոչընդոտ, երկրորդ իմաստով շղթա: Estek

---

<sup>2</sup> Ergin M., Türk Dil Bilgisi, İstanbul, 2001, s. 163.

köstek etmeden bu işi yapmalısın. Դու պետք է դա անես առանց ձգձգելու: Estek kösteği kırmak - Մազապուրծ լինել, փախչել:

Evirmeک çevirmek - չորս կողմից ուշադիր գննել, լավ ուսումնասիրել, շրջել, թեքել: Gülen bir eşegi hatırlatarak “He he he he” yaptı. Sonra cddileşti. Sulandırılmış rakı bardağını aldı, evirdi çevirdi. (Orhan Kemal, Arkadaş Islıkları, s. 96). Ժպտացողը մի ավանակի հիշեցնելով՝ հե<sup>-</sup>, հե<sup>-</sup>, հե<sup>-</sup> ասաց: Հետո լրջացավ: Ջրով բացված ռաքըն վերցրեց մի լավ ուսումնասիրեց:

Süklüm püklüm - ցնցված, շփոթված: Püklüm - առանձին բառային իմաստ չի արտահայտում: Onlar süklüm püklüm çıkarken Teyfik Bey de küfürleri birbiri ardına sıralıyor. (Tarık Buğra, Küçük Ağa, s. 343). Մինչ նրանք ցնցված, շփոթված դուրս եկան, Թեյֆիք Բեյը մեկը մյուսի հետևից հայիոյանքներ էր շարում:

İncik boncuk - ոչ թանկարժեք արդուզարդ: İncik առանձին նշանակում է թեթև վնասվածք, երկրորդ իմաստով ծունկ, boncuk - գույնզգույն ուլունքներ, հարադրության ժամանակ իմաստը փոխվում է: Arif Beye küpe, yüzük, bilezik ve kolya satan tezgahlara incik boncuk tezgahı adını verdiğiini söyledim. (Doğan Güceoğlu, Savaşçı, s. 135). Արիֆ Բեյին ասացի, որ ականջօղ, մատանի և շղթա վաճառող վաճառասեղանները անվանում են արդուզարդի սեղաններ:

Ekli püklü - կարկատած, շուվալած: Ekli - ավելացրած, երկարացրած, püklü բառն առանձին կիրառություն չունի: Ekli püklü հարադրությունը երբեմն կարող է հանդես գալ նաև բառակազմական ածանցով և արտահայտել կիսատ-պռատ իմաստը:

Sıkı fıkı - անկեղծ, հավատարիմ, մոտ, sıkı fıkı հարադրության դեպքում sıkı բառը հիմնականում պահպանել է իր իմաստներից միայն մեկը՝ մոտ, իսկ օրինակ՝ խիստ, ամուր իմաստները պարզապես հարադրության մեջ չեն արտա-

հայտվում<sup>3</sup>: *Orhinalık` Birkaç gün sonra oğlunun yeni öğretimle sıkı sıkı oldugunu görünce dayanamayıp sormuş. (Mustafa Mutlu, Vatan Gazetesi. 03.12.2006.)* Մի քանի օր հետո իր որդու և ուսուցչի շատ մտերմիկ հարաբերությունները տեսնելով, չդիմացավ և հարցրեց: Հարադրությունը հանդիպում է նաև *sıkı mıkı* տարբերակով:

*Ters pers* - հակառակը: Այս հարադիր բարդության մեջ ևս հիմնական *ters* բաղադրիչը կորցրել է պարզապես իր մյուս իմաստները, օրինակ՝ *սխալ, ծուռ, թեք, կոպիտ, անտաշ* և նաև՝ *աթար*<sup>4</sup>: *Birden gözlerim karardı, başım döndü ters pers oldum, doktor tansiyonu düşmüş dedi. Միանգամից աչքերիս առջև սևացավ, գլուխս պտտվեց, շատ վատ զգացի (թարս ու շիտակ եղա), բժիշկն ասաց, որ ճնշումն ընկել է: Լեզվում կիրառական է նաև *ters türs* տարբերակը, որը, կիրառվելով *etmek`* անել բայի հետ նշանակում է գործը փչացնել, խառնել իրար:*

*Eski püskü* - շատ հնացած: *Püskü* բառն առանձին կիրառություն չունի: *Rüzgar dolaşiyor içerde. Bir ipe dizilmiş eski püskü yırtık çamaşırlar dalgalanıyor. (Tomris Uyar, Sekizinci Günah, s. 18).* Ներքում քամին էր պտտվում: Պարանի վրա կախված հնացած, մաշված սպիտակեղենն էր տանում բերում:

Հնչյունային համապատասխանությամբ կազմվում են հարադրություններ, որոնց երկրորդ բաղադրիչը թեև որպես ինքնուրույն բառային միավոր առկա են լեզվում, բայց հարադրության կազմում իրականացնում են սպասարկու դեր և հանդիսանում բառ-արձագանք: Հարադրության առաջին բաղադրիչը կազմում է ողջ հարադրության իմաստաբանական հենքը, իսկ բառ - արձագանքը հետադաս դիրքում է: Ըստ խորհրդային թյուրքագետ Ագանինի՝ այս հարադրություններ-

<sup>3</sup> Аганин Р., Повторы и однородные сочетания в современном турецком языке, Москва, 1959, с. 91.

<sup>4</sup> Նույն տեղում, էջ 92:

ըը փոխակերպված կրկնության հնչյունական մի տարատեսակ են, օրինակ՝ kaba saba – կոպիտ, անտաշ, անդաստիարակ, անփորձ հարադրությունը, որտեղ saba (առավոտյան մեղմ քամի, զեփյուռ) բառը չի կիրառվում իր հիմնական իմաստով: Bir kaba saba, utangaç köy dalikanlısının gözlerini yumarak öptüğü eller arasında benimki de var. Մի անտաշ, ամոթխած գյուղացի երիտասարդ, աչքերը կկոցելով, այն ձեռքերի մեջ, որոնք համբուրում էր, իմ ձեռքն էլ կար: Դմիտրիևը նշում է, որ մի շարք թյուրքական լեզուներում, օրինակ՝ փոխակերպված կրկնությունները կազմվում են երկրորդ բառ-արձագանքին s հնչյունի ավելացմամբ<sup>5</sup> :

Մեկ այլ օրինակ է iri yarı - մեծ, փարթամ հարադրությունը, որտեղ iri նշանակում է մեծ, yarı՝ կես: Այստեղ ևս yarı կիրառվում է միայն հնչյունական ներդաշնակություն ապահովելու նպատակով: Ըստ Ս. Մալովի՝ հին թյուրքական հուշարձաններում հանդիպում է irig > yarık բառը՝ կոպիտ նշանակությամբ: Թեև այս պարագայում այդքան էլ կարևոր չէ երկրորդ բաղադրիչը, քանի որ երկու դեպքում էլ այն հանդես է գալիս որպես ռիթմիկ բառ - արձագանք<sup>6</sup>:

Հարադրությունների բազմաթիվ օրինակներ փաստում են, որ հարադրության հիմնական իմաստը բխում է առաջին բաղադրիչից: Սակայն միևնույն ժամանակ պետք չէ նաև ժխտել բառ արձագանքի դերակատարումը, որի կիրառումը ինչ-որ չափով փոփոխում է ընդհանուր իմաստը: Այդ փոփոխությունները կամ ուղղված են լինում իմաստի ուժգնացմանը, կամ՝ հոգնակիության արտահայտմանը: Ընդհանուր առմամբ՝ այս կառույցներին բնորոշ է ընդգծված հուզարտահայտչականությունը:

---

<sup>5</sup> Дмитриев Н., О Парных Словосочетаниях в Башкирском Языке, Строй Тюркских языков, Москва 1962, стр. 509.

<sup>6</sup> Малов С., Памятники древнетюркской письменности, Москва - Ленинград, 1951, стр. 381.

## COMPOUNDS FORMED FROM DEFECTIVE WORD UNITS IN THE TURKISH LANGUAGE

*Diana Hayrapetyan*  
(summary)

At every stage of the development of the Turkish language, compounds were an important means of word-building and stylistic expressiveness. The analysis of many examples of compounds shows that their basic meaning stems from the first component. However, the role of echo-words shall not be denied either, as they may alter the meaning of the compound word to a smaller or greater extent. Due to such changes, the new meaning of the word acquires more emphasis. On the whole, these structures are characterized by underscored emotional expressiveness, thereby making the speech more impressive.